

ZLATARSKA IN PASARSKA OBRT V SLOVENJEM GRADCU

Marjetica Simoniti, Maribor

V vrsti srednjeveških mest je imel Slovenj Gradec prav gotovo poseben položaj. Mesto je predstavljalo središče pokrajine, ki je bila po svoji geografski legi na prometni poti iz Koroške v Savinjsko dolino zanimiva za vladajoče plemstvo in cerkev ter zato tudi predmet številnih sporov v boju za posest. Tako so imele Slovenj Gradec v lasti številne fevdalne družine — grofje Weimar-Orlamünde, koroški vojvode Španheimi, grofje Traungavci, Andechs-Meranci in Habsburžani, če naštejemo le najpomembnejše med njimi. Okrog leta 1251 ali kmalu zatem je dobil Slovenj Gradec mestne pravice in si je izoblikoval mestno upravo po vzoru drugih srednjeveških mest.

Leta 1251, za časa oglejskega patriarha Bertolda V. iz rodu Andechs-Merancev, so podobno kakor že prej v Kamniku začeli tudi v Slovenjem Gradcu kovati srebrn denar — tako imenovane pfenige v 12-lotni zlitini. Obstoje kovnice je dokumentiral do leta 1334. O kovnici in o ohranjenih novcih je pisal Egon Baumgartner v ČZN leta 1933.¹ Baumgartner je kovnico lociral v grad (danes cerkev sv. Pankraca nad Starim trgom pri Slovenjem Gradcu), Koropec pa ugotavlja, da je stala v bližini župne cerkve sv. Elizabete v mestu.² Nadalje domneva Baumgartner, da so osnutki (štance) pečatov, po katerih so kovali slovenjegraške pfenige, delo italijanskega mojstra — rezbarja, kar »nam odkriva čedna slika osebe patriarha, ki je za pisavo uporabljal lepe, široko rezane pečate.«³ Prav tako se mu zdi pomembna bližina vzhodnokoroških rudnikov srebra, ki naj bi ugodno vplivala na razvoj kovnice. Kovnica je zanimiva tudi zato, ker so denar prav gotovo kovali izučeni obrtniki in moremo torej oblikovanje kovin šteti k najstarejšim obrtem v mestu. Že pred letom 1391 je živel v mestu kovač Martin, prvi z imenom označeni slovenjegraški obrtnik.⁴ Leta 1412 se že omenja v Slovenjem Gradcu zlatar,⁵ ki je po vsej verjetnosti identičen z zlatar-

¹ Egon Baumgartner, Kovnici Slovenj Gradec in Kamnik v dobi Andechs-Merancev, ČZN, XXVIII, 1, 1933, pp. 17—35.

² Jože Koropec, Srednjeveško gospostvo Slovenj Gradec, ČZN, XLIX, n. v. 14, 1, 1978, pp. 20—21, 30

³ Egon Baumgartner, *ibid.*, pp. 29—30

⁴ Jože Koropec, *ibid.*, p. 21

⁵ Jože Koropec, *ibid.*, p. 22

jem Gilgejem. Ta je v letu 1417 opravljal dela mestnega sodnika.⁶ Zlatarje pogosto najdemo med premožnejšimi meščani, ki so jim bile zaupane odgovorne naloge v mestni upravi, spadajo pa k obrtnikom, ki jih naše podeželje ni poznalo, in so dobivali dotok iz tujine. Delo zlatarjev in kovcev denarja se je v začetnem razvojnem obdobju med seboj prepletalo. V srednjem veku so bili zlatarji tudi vlivalci bron in so delali do 13. stoletja za cerkev tudi v bakru in bronu. Šele sčasoma je prišlo do delitve dela po materialu in različni namembnosti v specializirane obrti (zlatarstvo, srebrarstvo, zvonolivarstvo, pasarstvo, kovanje denarja itd.). Kovci denarja pa so opravljali celo vlogo preizkuševalcev zlatarskih izdelkov in so kot taki označeni v cehovskih pravilih štajerskih zlatarjev iz leta 1593 in iz leta 1662.⁷ Za zlatarje so kovci denarja izdelovali preizkuševalne značke (Probpunce), čeprav so morali zlatarji za mojstrski izpit izdelati »pečat z vgraviranim ščitkom in šlemom, zlat prstan z diamantom ali drugim dragim kamnom in preprosto pivsko posodo« (pravila iz leta 1571⁸), in so torej morali obvladati tehniko graviranja v kovino. Božo Otorepec pravi, da so zlatarji v Ljubljani poleg zlatarskih izdelkov za plemstvo in bogate meščane rezali tudi pečate in povpraševanje po njih je bilo veliko.⁹ Vsi ti podatki potrjujejo ugotovitev o medsebojni povezanosti teh obrtnih strok.

Tudi iz 16. in 17. stoletja je o slovenjegraških zlatarjih na voljo nekaj podatkov. Med pričami v zvezi z znanim procesom proti protestantskemu predikantu Hansu Hasu se leta 1528 omenja zlatar, ki se je odločno postavil na stran protestantov in obsodil Hasovo usmrnitev v Gradcu.¹⁰ O velikosti mesta in o njegovih prebivalcih govori seznam slovenjegraških meščanov iz leta 1547, ki v mnogočem ilustrira takratne razmere. Med 43 družinami, živečimi v mestu, jih je 29 označenih s poklicnimi, zlasti obrtniškimi imeni, med njimi najdemo tudi enega zlatarja.¹¹ Nekoliko kasneje, leta 1612, je štelo mesto 94 hiš, od katerih je bilo 64 lesenih in s slamo kritih stavb. Med prebivalci pa se tokrat omenja zlatar Kaspar.¹² Leta 1653 je delal v mestu kositrar in zvonolivar Kaspar Lassacher.¹³ Vidimo torej, da so bile v 17. stoletju v mestu zastopane s posameznimi mojstri izoblikovane obrti in da je imelo oblikovanje kovine, pa naj gre za bron, kositer, železo ali srebro, v mestu stoletno tradicijo.

⁶ Listina v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu (Innenösterreichische Urkundenreihe), 7. marec 1417. Za posredovanje tega podatka se dr. Jožetu Mlinariču najlepše zahvaljujem.

⁷ Georg Wolfbauer, *Meisterverzeichnis der steierischen Goldschmiede, Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark*, XXIX, Graz 1935, p. 86.

⁸ Georg Wolfbauer, *ibid.*, pp. 75–77.

⁹ Božo Otorepec, Rokodelstvo in obrt v srednjeveški Ljubljani, *Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega*, Razprave, 3, 1972, pp. 5–42.

¹⁰ Vizitacijski zapisnik l. 1528 za Slovenj Gradec, Privatni fond Josipa Mravljaka, Pokrajinski arhiv Maribor (PaM).

¹¹ Seznam slovenjegraških meščanov iz l. 1547, Spezialarchiv Windischgratz X/53, SLa (Štajerski deželni arhiv v Gradcu).

¹² Hans Pirchegger: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*, München 1962, p. 117.

¹³ Georg Wolfbauer, *Die steierischen Zinngiesser und ihre Marken, Schriftenreihe des Grazer Kunstgewerbemuseums*, 1, Graz 1934, p. 21.

Za nadaljnja obdobja doslej ni poročil o zlatarjih, pač pa se z boljše ohranjenim arhivskim gradivom iz 18. in 19. stoletja množijo podatki o pasarski obrti v Slovenjem Gradcu.

Če skušamo uskladiti suhoparne podatke o obrtnikih in podatke o arhivsko izpričanih zlatarskih delih z danes ohranjenimi izdelki, bomo dobili čeprav močno nepopolno, pa vendar zanimivo podobo o zlatarski in pasarski obrti v nekem kraju. Podatki o obrtnikih govore o obstoju obrti in nič ne povedo o delu, vrsti, obliki in kakovosti izdelkov. Arhivsko izpričana zlatarska in pasarska dela, ki se omenjajo v inventarjih in vizitacijskih zapisnikih, dajejo predvsem količinski seznam po tipih razvrščenih vrst izdelkov. Računi in obračuni so zgovornejši. Iz njih razberemo, kakšna naročila so pasarji in zlatarji dobivali in koliko denarja so zanje prejeli. Današnje stanje pa se z arhivsko izpričanim praviloma ne ujema in nam ponuja vrsto novih vprašanj.

Če se pomudimo pri arhivskih virih, moremo iz njih povzeti naslednje ugotovitve. Iz prvih vizitacijskih zapisnikov s konca 16. in iz 1. polovice 17. stoletja smo poučeni o inventarjih cerkva. Iz njih je razvidno, kakšna zlatarska in pasarska dela so posamezne cerkve imele, čeprav gre za zelo skromne opise, ki niso vedno popolni. Pri cerkvi sv. Elizabete v Slovenjem Gradcu se leta 1641 omenjata samo ciborija, en star in en nov, za katerega vemo, da ga je leta 1640 priskrbel slovenjegraški vikar Jakob Rugin, ki je obenem tudi donator Scoblove slike sv. Katarine iz leta 1638. Tega leta je dal namreč postaviti oltar sv. Katarine v cerkvi sv. Elizabete.¹⁴ Slika in ciborij sta označena z njegovim grbom, ciborij pa ima še vgraviran napis, ki ga je mogoče prebrati tako: M. (?) I.(acubus) R.(ugin) V.(icarius) W.(indisch-grätz) F.(ieri) F.(undavit) 1640. Cerkev je imela prav gotovo tudi drugo posodje.¹⁵ Vizitacijski zapisniki vsebujejo običajno poleg seznama predmetov še kratka navodila za vzdrževanje cerkvenega posodja.¹⁶ Poročajo pa tudi o izgubah. Tako so cerkve v 1. polovici 16. stoletja utrpeli veliko škodo. Zaradi turških vojn in slabe finančne situacije so romale številne dragocenosti v državno blagajno. Leta 1521 in 1526 so odvzeli monštranci iz cerkve sv. Pankraca in iz cerkve sv. Radegunde v Starem trgu pri Slovenjem Gradcu.¹⁷ To so bile gotovo najstarejše monštrance, ki so si jih pri nas cerkve oskrbele šele v 15. in 16. stoletju, čeprav je bilo čaščenje rešnjega telesa vpeljeno že po sredini 13. stoletja. Prav tako naletimo v vizitacijskih zapisnikih tudi na poročila o novih nakupih. V zapiskih škofa Tomaža Hrena, ki govore o cerkvi na Uršlji gori, so leta 1624 omenjene monštranca in dve daritveni posodici, leta 1626 pa je dobil

¹⁴ KAL (Kapiteljski arhiv Ljubljana), fasc. 43, nr. 14, leto 1652

¹⁵ KAL, fasc. 43/12

¹⁶ Vizitacija ž. c. sv. Elizabete v Slovenjem Gradcu, 24. julij 1641 — KAL, fasc. 43/12: Ljubljanski škof Oto Friderik Buchherm je ukazal, naj se znotraj pozlati stari ciborij, odstrani naj se pušica s svojim korporalom, ki je v njem, in tako naj se najsvetejše hrani v pozlačeni posodi ali pa v novem ciboriju, ki je bil narejen v ta namen. Za kadilo naj se kupi čolnicek.

Vizitacija ž. c. sv. Elizabete v Slovenjem Gradcu, leto 1652, KAL, fasc. 52/10 Johann Skuk: *Die Geschichte der Pfarre Windischgraz*, Diss., Graz 1964, pp. 168, 189 (tipkopis)

¹⁷ Johann Skuk, *ibid.*, p. 155

zlatar 32 renskih goldinarjev. Ne vemo, kateri zlatar je prejel ta znesek, niti za kakšne predmete. Vsekakor so bili to predmeti prvotne opreme v novo sezidani cerkvi. K njej spada šest ohranjenih svečnikov iz ulitega bronu in večna luč. Svečniki imajo augsburški mestni znak in vtisnjeno ime izdelovalca RESCHL.¹⁸ Leta 1686 sta bili za cerkev sv. Elizabete v Slovenjem Gradcu kupljeni dve viseči svetilki na olje.¹⁹ V podružničnih cerkvah je bila oprema skromnejša, običajno je omenjen po en kelih s srebrno, pozlačeno pateno. Župnijske cerkve so bile seveda bogateje opremljene in so imele vse posodje, ki je potrebno za bogoslužje.²⁰

Obsežnejši seznam cerkvenega posodja za župnijsko cerkev sv. Elizabete se je ohranil iz leta 1752. Tu so naštet: srebrn pas (1 silberner arweiss gürtl), težak 8 lotov, srebrn obroček na steklenici, težak 16 lotov, srebrna skledica, težka 2,5 lota, verižica 1 Arbeiss Kötl), težka 6 lotov, srebrna vratna verižica, težka 5,75 lota, staro srebro od monštranca, težko 1,5 lota, velika srebrna monštranca, težka 4 funte, in majhna srebrna monštranca, težka 1,5 funta, srebrn ciborij, težak 1 funt, šest srebrnih kelihov, težkih 4,5 funta, par srebrnih daritvenih vrčkov, težak 16 lotov, bakren, dobro zlačen kelih, par kositrnih daritvenih vrčkov, pet čolničkov iz kositra, dve medeninasti kadilnici s čolnički, trije bakreni kotlički, majhen Križani iz medenine, dva medeninasta prenosna svečnika, petnajst medeninastih oltarnih svečnikov, dva velika relikviarija, okrašena z biseri, devet oltarnih zvonov in ena kositrna ulita skleda.²¹

Sočasno pa lahko od 40. let 18. stoletja iz ohranjenih cerkvenih obračunov slovenjegraške župnijske cerkve sv. Elizabete in iz drugih okoliških cerkva zasledujemo poročila o popravilih in o zneskih, ki so jih pasarji zanje prejeli. Tu in tam so navedena tudi imena obrtnikov in vrsta popravila. Leta 1742 je pasar iz Slovenjega Gradca izdelal ciborij za cerkev sv. Petra na Kronske gori in zlatar Pfäffinger (verjetno F. Pfäffinger iz Gradca) kelih za 32 goldinarjev in 17 krajcarjev, ki žal nista več ohranjena.²² Leta 1752 je bila popravljena slovenjegraška monštranca, križ na banderu in verižica na viseči svetilki, za kar je pasar dobil dva goldinarja in trideset krajcarjev.²³

Od zadnje tretjine 18. stoletja do 70. let 19. stoletja lahko sledimo sklenjenemu delovanju pasarskih mojstrov v Slovenjem Gradcu — Franca in Jožefa Untersingerja, Jurija Nechla in Hieronima Januške. O njihovem življenju in delu sicer govore arhivski podatki, njihovi izdelki pa se zaenkrat razen redkih izjem še skrivajo v množici anonimnih kosov.

¹⁸ Jakob Soklič, Cerkev sv. Uršule na Plešivcu v zapisih škofa Tomaža Hrena, ČZN, XXXIV, 1—2, 1939, p. 102

V vizitaciji iz leta 1652 so omenjeni v cerkvi na Uršlji gori štirje kelihi s patenami in en kelih za obhajanje, KAL, fasc. 43, Nr. 14

¹⁹ Cerkvni obračuni za leto 1686, ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, PaM

²⁰ Vizitacija za leto 1652, ž. c. sv. Radegunde, Stari trg pri Slovenjem Gradcu, KAL, fasc. 43, Nr. 14

²¹ Inventar ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, 16. VIII. 1752, SLA, Gradec, Stiftungsakten — Geistliche Stiftungsakten, Windisch Gratz, Bn. Pf.

²² Cerkvni obračuni za ž. c. sv. Petra na Kronske gori, l. 1742, PaM

²³ Cerkvni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, 1751—1752, PaM

Namen pričujočega sestavka je osvetliti delo teh mojstrov in jim na osnovi dokumentacije pripisati nekatera ohranjena dela.

Leta 1775 se v Slovenjem Gradcu prvič omenja pasar Franc Untersinger.²⁴ O njem vemo, da se je leta 1774 kot vdovec poročil z vdovo Heleno Nechl. Poročna priča jima je bil slikar Janez Andrej Strauss.²⁵ Franc Untersinger (tudi Vntersinger) je imel devet otrok in je umrl leta 1793, star 51 let.²⁶ Njegov sin Jožef Untersinger (rojen 1777), prav tako pasar, je omenjen samo leta 1797, ko je za popravilo ure prejel 30 goldinarjev.²⁷ Pogosteje se okoli leta 1800 omenja pasar Jurij Nechl, njegov polbrat (sin Helene Nechl iz prvega zakona). Zato je možno, da se je Jožef Untersinger odselil iz Slovenjega Gradca, saj za dva pasarja ni bilo dovolj zaslužka. Franc Untersinger je v letih 1775–76 popravil križ bandera, leta 1781 očistil kadilnico in med leti 1782–83 popravil svetilko in kadilnico.²⁸ Žal doslej ni bil odkrit noben njegov signiran izdelek.

Že prej omenjeni Jurij Nechl (Nehel, Nechel, Mechel), roj. 1773, u. 1849, se je leta 1798 poročil z Julijano Rus in je umrl v mestnem špitalu, star 76 let.²⁹ Pogosto je omenjen v cerkvenih obračunih župnijske cerkve v Slovenjem Gradcu in župnijske cerkve v Starem trgu pri Slovenjem Gradcu v letih med 1800 do 1837. Po njih sodeč je bila dejavnost pasarja v manjšem kraju osredotočena na čiščenje, popravila, dopolnitve, srebrjenje in zlačenje, na izdelavo novih kadilnic in čolničkov in na izdelavo novih nog in nodusov h kelihom in ciborijem, ki so te dele zaradi uradne oddaje srebra v začetku 19. stoletja izgubili. V njegov delokrog pa so spadala tudi popravila strelovodov, zvonov, železnih klešč za izdelovanje hostij, križa in krogle na cerkvenem zvoniku itd. Nechlovo delo je dokumentirano za župnijske cerkve v Slovenjem Gradcu, Starem trgu, Vitanju in za podružnično cerkev sv. Pankraca nad Starim trgom.

Edini doslej odkriti signiran Nechllov izdelek je lesteneč iz cerkve sv. Duha v Slovenjem Gradcu, ki ima na obroču vgraviran napis GEORG NEHEL 1799. Izdelan je iz tolčene posrebrene medeninaste pločevine in iz ulitih rokokojsko uvitih krakov s krožniki. Na razgibanem trupu je okrašen z apliciranimi rokajami in z ulito plastiko svetnika-romarja (sv. Jakob?). Če ne bi bil datiran, bi lesteneč uvrstili v čas rokokoja, saj je še povsem rokokojsko zasnovan. Opraviti imamo z izrazito stilno retardacijo. Z njo se pogosto srečujemo v krajih, odmaknjenih od večjih umetnostnih središč.

²⁴ Cerkevni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, 1775–1776 — »dem girtler Franz Vntersinger alhier von das accordierte fahnen kreuz 30 f«, PaM

²⁵ Poročna knjiga 1770–1827, p. 6, Župnijski urad, Slovenj Gradec

²⁶ Mrliška knjiga 1770–1827, p. 94, Župnijski urad, Slovenj Gradec

²⁷ Cerkevni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, leto 1797, PaM

²⁸ Cerkevni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, 1775–76, PaM

²⁹ Cerkevni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, 1781, 24. III., PaM

Cerkveni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, 1782–83, PaM

²⁹ Poročna knjiga 1770–1827, p. 42, Župnijski urad, Slovenj Gradec
Mrliška knjiga — Copie des Sterb-Buches der Pfarre Windisch Gratz 1849, Arhiv Slovenje = AS

Po stilnih znakih sodeč, je mogoče povezati večje število ohranjenih pasarskih del v Mislinjski, Mežiški in Dravski dolini v skupino, ki ima nedvomno skupno delavniško izhodišče. Zaradi gostote teh predmetov okoli Slovenjega Gradca domnevamo, da gre za lokalno pasarsko delavnico, ki je imela svoj sedež v Slovenjem Gradcu. Arhivski podatki o slovenjgraških pasarjih pa tako domnevo upravičujejo. Pri večini izdelkov prevladujejo rokokojski stilni elementi, ki se tu in tam povezujejo z znaki tako imenovanega kitastega sloga. Zato bi jih po časovnem zaporedju pripisali delavnici Franca Untersingerja, čigar delovanje je v Slovenjem Gradcu dokumentirano od 1774 do njegove smrti leta 1793. Njegov pastorek Jurij Nechl je verjetno za očimom prevzel delavnico z vsem inventarjem in je še nekaj časa uporabljal udomačene rokokojske oblike. Še leta 1799 prevladuje na njegovem lestencu rokokojska motivika, zato je mogoče, da je tudi pri izdelavi drugih predmetov v začetku uporabljal v delavnici zbrane kalupe, vzorce in predloge.

V poznorokokojsko skupino lahko uvrstimo dela, ki jih povezujejo stilne sorodnosti in predvsem podrobnosti v obdelavi materiala in podobnosti v izbiri in oblikovanju okrasnih motivov. To so: *monštrance* v p. c. sv. Lenarta na Platu, v p. c. sv. Neže na Vrheh, v p. c. sv. Ahaca pri Št. Ilju pod Turjakom, v p. c. sv. Marije na Homcu pri Šmartnem pri Slovenj Gradcu, v p. c. sv. Jurija na Legnu pri Slovenjem Gradcu in v ž. c. sv. Radegunde v Starem trgu, *kelih*: v ž. c. sv. Elizabete v Slovenjem Gradcu, v p. c. sv. Urbana pri Starem trgu, v ž. c. sv. Ulrika v Podgorju in v ž. c. sv. Martina v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu, *ciboriji* v ž. c. sv. Petra na Kronski gori, v ž. c. sv. Martina v Šmartnem in v ž. c. St. Janža pri Dravogradu, *svečniki* v ž. c. sv. Petra na Kronski gori (6 kom.), v p. c. sv. Miklavža pri Selah (2 kom.) in v p. c. sv. Pankraca nad Starim trgom (4 kom.) in dva *relikvariji* v p. c. sv. Pankraca nad Starim trgom.

Poudariti je treba, da ne najdemo niti dveh predmetov, ki bi bila povsem enaka, ampak srečujemo enake posamezne dele posod uporabljene v najrazličnejših kombinacijah. Tako najdemo *enak nodus* na kelihu v Slovenjem Gradcu, na ciboriju iz Št. Janža pri Dravogradu in na monštrancah iz Homca in iz Starega trga, *enake noge* imajo monštrance v cerkvi sv. Neže na Vrheh, v cerkvi sv. Lenarta na Platu in v cerkvi sv. Jurija na Legnu. Med ornamentalnimi motivi se vedno znova pojavljata rokokojska kartuša, izpolnjena z značilnimi, ponavljajočimi se cvetovi. Času ustrežnejše ornamentalne motive kitastega sloga zasledimo pri okvirih kustodij na monštrancah v cerkvi sv. Neže na Vrheh, v cerkvi sv. Lenarta na Platu in v cerkvi sv. Ahaca pri Št. Ilju pod Turjakom in pri nodusih ciborija v ž. c. v Šmartnem ter na monštrancah v cerkvi sv. Neže na Vrheh, v cerkvi sv. Lenarta na Platu in v cerkvi sv. Jurija na Legnu.

Posebno zanimiva je monštranca iz p. c. sv. Jurija na Legnu. Noga in nodus sta nam znana že iz drugih rešitev. Nastavek z dvema okviroma narezanih pozlačenih žarkov poživiljajo uliti posrebreni reliefi angelov, angelskih glav in boga Očeta. Ker so reliefi odliti po tolčenih srebrnih reliefih z monštrance iz ž. c. sv. Petra na Kronski gori, je prav, da si jih natančneje ogledamo. Kronskogorska monštranca

namreč zasluži, da se nekoliko pomudimo ob njej. Je signirana in doslej edino odkrito delo mariborskega zlatarja Jožefa Antona Zeckla v Sloveniji. J. A. Zeckla poznamo kot kvalitetnega zlatarja, ki je zelo verjetno prišel v Maribor z Dunaja skupaj z zlatarjem Joannesom Reimanom. Njuno skupno delo je deloma ohranjena obloga glavnega oltarja zagrebške katedrale. Zeckl sam pa je izdelal več predmetov za zagrebško katedralo, za cerkev sv. Katarine in za cerkev sv. Marka v Zagrebu.³⁰ Kronskogorsko monštranco je časovno mogoče vzporediti z relikviarijem iz zagrebške katedrale iz okoli 1738. Podobnosti so očitne, zlatarjev »rokopis« je jasen, občudovanje vzbuja preciznost in cizelerska obdelanost kovine, ki kaže na visoko obrtniško raven.

Poglejmo, kako jo je uporabil pasar — domačin. Bila mu je dobrodošla spodbuda. Dobil je priložnost, da je lahko vnesel nekaj novosti v repertoar svoje delavnice. Fino izdelane, tolčene reliefe je odlil in jih v cenejšem materialu (medenini) in v manj zahtevni oblikovalski tehniki ulivanja uporabil kot okras nastavka na svoji monštranci. Relievi so zaradi odlivanja mnogo izgubili na svoji krhkosti, podrobnosti so zabrisane, reliefi delujejo masivno, težko in grobo. Da ne gre za osamljen primer posnemanja tujih vzorov, bomo videli tudi na nekaterih monštrancah iz 1. polovice 19. stoletja v slovenjegraški okolici. Za vso skupino poznorokokojskih pasarskih del iz slovenjegraške okolice je mogoče reči, da nam nazorno kaže, kaj je zmogla pasarska delavnica v manjšem kraju in kako so njeni izdelki kljub možnostim ponovitev (uporaba kalupov in drugih pripomočkov) vselej ohranili značaj individualnega naročila. Tudi kakovost posameznih predmetov se od kosa do kosa spreminja. K bolj uspehim izdelkom lahko zaradi dosledno izpeljanega rokokojskega koncepta štejemo monštranco na Homcu, kelih v Slovenjem Gradcu in svečnike na Kronski gori, pri Pankracu in pri Sv. Miklavžu. Morda bo kdaj srečno naključje navrglo ime mojstra, v čigar opus uvrščamo to skupino predmetov in zaključilo ugibanja o avtorju teh del.

V nekoliko mlajšo skupino je mogoče uvrstiti nekaj predmetov, ki jih skupne značilnosti povezujejo v novo celoto. To je pet kelihov, ena monštranca in en relikviarij. Značilno je, da gre pri kelihih za izrazito dopolnjevanje, za novo izdelane noge in noduse k starim kupam večinoma iz 17. in 18. stoletja. Čutiti je nujo, potrebo po obnovitvi in nezahtevnosti, kar se tiče kakovosti. Cerkveno posodje je bilo v začetku 19. stoletja nekajkrat predmet prisilnih oddaj. To, kar je cerkvam ostalo (za bogoslužje najnujnejše posodje, predvsem posvečeni deli posod — kupe kelihov in ciborijev ter po ena monštranca), je bilo treba čimprej usposobiti za rabo. Tako so pasarske delavnice v tem času dobile številna nujna naročila in zato najdemo toliko stilno ne-

³⁰ Ivan Bach, Zlatarski radovi u riznici zagrebačke katedrale sa žigovima mariborskih i zagrebačkih majstora XVIII. stoljeća, *Tkalčičev zbornik*, II, Zagreb 1958, pp. 257—280.

Djurđica Comisso, Zlatarski radovi u riznici crkve sv. Marka u Zagrebu, *Iz starog i novog Zagreba*, II, Zagreb, 1960, p. 160.

Marjetica Šetinc: *Zlatarstvo na slovenskem Štajerskem*, Pokrajinski muzej Maribor 1971, razstavni katalog, pp. 11—12, 53—54.

enotnih cerkvenih zlatarskih izdelkov. Površnost in grobost ter cenenost izdelave so seveda razumljiva posledica te krizne situacije, ki jo pasarska dela tudi jasno odražajo.

Vsi ti predmeti, izdelani iz pozlačene ali posrebrene tolčene medenineaste pločevine, so brez signatur izdelovalca, saj je že raba neplemenite kovine oproščala obrtnika od obveznega žigosanja. Vsem izdelkom te mlajše skupine je, kot že rečeno, skupna določena grobost v izdelavi. Stilno pa bi jih še najbolje označili, če bi rekli, da zasledimo poenostavljene baročne motive, sestavljene in uporabljene v novih, zelo preprostih celotah. Nogi in nodusa kelihov iz ž. c. v Slovenjem Gradcu in iz ž. c. v Libeličah pri Dravogradu sta prava dvojčka. Nanju se navezuje monštranca iz iste libeliške cerkve, ki je gotovo najboljše delo te skupine. Nodus teh treh predmetov jih nadalje povezuje s kelihom iz p. c. sv. Filipa in Jakoba v Golavabuki. Ta je še bolj preprosto izdelan. Rekviriraj iz leta 1808 iz p. c. sv. Urbana pri Starem trgu kaže velike podobnosti s kelihom iz Slovenjega Gradca. Tega pa raba velikih cvetov povezuje s kelihom iz p. c. sv. Tomaža v Tomaški vasi pri Slovenjem Gradcu, ki ima preprost obročast nodus z vrezanim motivom listnega venca, na kakršnega smo naleteli pri nekaterih predmetih iz poznorokokojske skupine (ciborij iz Šmartnega, monštranci iz p. c. sv. Neže na Vrheh, iz p. c. sv. Lenarta na Platu in iz p. c. sv. Jurija na Legnu.). Zato sklepamo, da sta obe skupini predmetov povezani in da so ta dela nastala v isti delavnici, ki je po ustaljeni obrtniški tradiciji prehajala iz roda v rod. Po vsej verjetnosti smemo v njih videti izdelke Jurija Nechla, ki se v začetku 19. stoletja pogosto omenja v cerkvenih obračunih, medtem ko bi predmeti starejše poznorokokojske skupine sodili v čas delovanja Franca Untersingerja.

Iz cerkvenih obračunov lahko razberemo, da je Jurij Nechl leta 1811 izdelal kelihu in ciboriju iz župnijske cerkve v Slovenjem Gradcu novi podnožji.³¹ Zelo verjetno je, da je ohranjeni kelih, čigar kupa s koškom je iz 17. stoletja, res Nechlovo delo. Noga ciborija s kupo iz leta 1640 se od »Nechlove skupine« razlikuje, kar je mogoče razložiti z novim podatkom iz cerkvenih obračunov. Leta 1844 je namreč za ciborij izdelal novo nogo slovenjegraški pasar Hieronim Januška.³² Od tod popolnoma drugačna obravnava kovine.

Poleg domačih pasarskih mojstrov so za potrebe slovenjegraške župnijske cerkve v 19. stoletju delali tudi tuji pasarji. Župnijski urad je v svoji prošnji, poslani na mestni magistrat 12. VI. 1823, obrazložil, da je stara monštranca v slabem stanju, težka in za rabo neprimerna, ter utemeljeval potrebo po novi.³³ Graški pasarski mojster Carl Sumper je še istega leta dobil naročilo za novo monštranco. Med ohranjeno dokumentacijo najdemo Sumperjev predračun s skico in račun za izgotovljen izdelek.³⁴ Med risbo in izdelano monštranco so precej-

³¹ Cerkvni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, leto 1811, račun št. 34, PaM

³² Cerkvni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, račun z dne 9. VII. 1844, PaM

³³ Cerkvni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, leto 1823, PaM

³⁴ Cerkvni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, leto 1823, PaM

šnje razlike. Verjetno se je zdela cena predložene monštranca naročnikom previsoka in so zato izbrali cenejšo inačico. Izdelana monštranca je bolj preprosta, predvsem noga in nodus sta skromnejša. Zanj je pasar prejel 40, predlagana pa bi stala kar 100 goldinarjev. Skica je zelo dragocena, ker pri nas le redko najdemo takšno dokumentacijo, ki nam s tehničnimi navodili in opombami o ceni kaže, kako so se naročniki in izvajalci dogovarjali. Medeninasta monštranca je deloma posrebrena, deloma pozlačena in ima srebrno lunulo. Ulita reliefa dveh adorantov na nastavku sta podobno kakor reliefi Zecklove monštranice iz Kronske gore služila za vzor nekemu tamkajšnjemu mojstru. V bolj grobi izdelavi ju najdemo posneta na monštranci v p. c. sv. Marije v Trobljah pri Slovenjem Gradcu in na monštranci v ž. c. sv. Roka na Selah. Preveč tvegano bi bilo, če bi izdelavo teh dveh monštranc kakor tudi vseh drugih pasarskih del iz 1. tretjine 19. stoletja kar preprosto pripisali Juriju Nechlu, saj nam za to manjka dokazil, čeprav bi bil lahko marsikateri izdelek res njegov. Med temi deli je nekaj kosov, za katere domnevamo skupno izhodišče, nimajo pa s tako imenovano Nechlovo skupino večjih podobnosti, vsi ostali pa so brez izrazitih individualnih karakteristik. Sem sodijo kelih in relikvijarij iz p. c. sv. Marije v Trobljah in kadilnica s čolničkom iz p. c. sv. Marije na Homecu.

Leta 1824 je graški rezec pečatov Ignaz Novatin izdelal za ž. c. v Starem trgu cerkveni pečatnik.³⁵ Nekaj let kasneje se je župnijski urad v Slovenjem Gradcu odločil za popravilo »stare« monštranice. Delo je opravil graški zlatarski mojster in juvelir Jacob Gortano (Gordano) leta 1829. Ohranjeni predračun popravila zelo podrobno navaja poškodbe in predlagane izboljšave.³⁶ Popravilo je stalo 42 goldinarjev in 30 krajcarjev. V delu je bila namreč srebrna poznogotska monštranca, ena najlepših in najstarejših na slovenskem Štajerskem. Popravljen je bil predvsem njen nastavek — gotska stolpasta arhitektura, kjer je bilo treba poškodovane, razbite in manjkajoče dele popraviti in nadomestiti, podstavki plastik so bili izdelani na novo, plastike, klasje in listje vinske trte, obod kustodinje in drugo okrasje so bili na novo zlaščeni. Čiščenje in popravljanje monštranice, ne da bi bilo precizirano katere, se v cerkvenih obračunih večkrat omenja, tako leta 1751—52, leta 1822 in 1838.³⁷

V sklenjeni vrsti slovenjegraških pasarjev, ki jih zasledujemo od zadnje tretjine 18. stoletja, se leta 1836 prvič omenja pasar Hieronim Januška (Januska, Januscha). Nekaj podatkov iz matičnih knjig osvetljuje njegovo življenjsko pot.³⁸ Umrl je leta 1870, star 68 let.³⁹ Vsaj

³⁵ Cerkevni obračuni za ž. c. sv. Radegunde, Stari trg pri Slovenjem Gradcu, računska priloga št. 5 iz leta 1824, PaM

³⁶ Cerkevni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, leto 1829, PaM

³⁷ Cerkevni obračuni za omenjena leta, ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, PaM

³⁸ Extract iz Roj. registra za leto 1837, ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, PaM

³⁹ Mrliška knjiga iz leta 1870, Matični urad Slovenj Gradec

deset let je opravljal dela mestnega stražmojstra.⁴⁰ Mnogo njegovih popravil je naštetih v cerkvenih obračunih župnijskih cerkva v Slovenjem Gradcu in Starem trgu in v obračunih podružničnih cerkva sv. Pankraca in sv. Marije v Trobljah. Med njimi je vredno omeniti Januškovo popravilo kovinske oltarne obloge tabernaklja na oltarju sv. Križa v ž. c. v Slovenjem Gradcu. Oltar je po Zadnikarju nastal leta 1782.⁴¹ Na njem se mešajo klasicistične slogovne prvine z zadnjimi odmevi rokokoja. Ta tabernakelj je Januška popravil dvakrat. Prvič leta 1837 in drugič 1859.⁴² Obakrat je celoto na novo srebril in popravil zlačene dele.

V slovenskem spomeniškem gradivu so kovinske obloge tabernakljev redke. Na Štajerskem najdemo eno v ž. c. sv. Frančiška v Radmirju, ki jo je po vsej verjetnosti izdelal ljubljanski zlatar Andrej Piringer med leti 1767–69. Slovenjegraški tabernakelj ima leseno ogrodje, ki daje oporo njegovim razgibanim obrisnim konturam in je obito s tolčeno, posrebreno medeninasto pločevino z baldahinom na vrhu. Tabernakeljska vratca flankirata dve, še povsem baročno občuteni voluti, celoto poživljajo klasicistične kanelure in antikizirajoče vaze. Ob stebričih baldahina zasledimo rokokojske volute, mnogo aplikacij pa žal že manjka. Ni mogoče povsem izključiti možnosti, da je tudi ta tabernakelj nastal v slovenjegraški pasarski delavnici v času delovanja Franca Untersingerja. Za to govorijo nekateri detajli, ki bi jih po obdelavi lahko povezali z deli poznorokokojske skupine. To nevsakdanje naročilo, ki sicer po kvaliteti ne presega povprečnosti, je bila domača delavnica prav gotovo sposobna izvesti.

Kakor ves čas doslej tako tudi Januškov opus ni izjema, kar se signiranja tiče. Če izvzamemo nogo in nodus ciborija iz ž. c. v Slovenjem Gradcu iz leta 1844, ni mogoče kljub arhivskim podatkom za noben predmet reči, da je njegov izdelek. Konkretno naročilo za osem novih posrebranih medeninastih svečnikov iz leta 1838 za cerkev sv. Elizabete v Slovenjem Gradcu bi lahko razkrilo njegova dela, če bi bili ti svečniki ohranjeni.⁴³ Tako pa se ponavlja že mnogokrat ugotovljeno dejstvo, da imamo opravka z množico anonimnih del in z arhivskimi podatki, ki jih med seboj ne moremo uskladiti.

Leta 1861 je za ž. c. v Slovenjem Gradcu popravil cerkveno posodje pasar Ferdinand Kager iz Slovenskih Konjic.⁴⁴ Okrog leta 1870 se v Slovenjem Gradcu omenjajo še meščanski juvelir, zlatar in srebrar

⁴⁰ V računu št. 28 iz leta 1860 in ob smrti leta 1870 imenovan Stadtgemein-dewachtmeister

⁴¹ Marijan Zadnikar: *Slovenj Gradec*, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov 8, Ljubljana 1966, p. 12

⁴² Cerkevni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, račun št. 31, 20. VIII. 1859 za 14 fl 70 kr, PaM

⁴³ Cerkevni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, račun št. 28 iz leta 1838, PaM

⁴⁴ Cerkevni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, račun št. 25 in št. 26 iz leta 1861, PaM

A. Massati iz Celovca,⁴⁵ pasar F. de Bernardin⁴⁶ in graver A. Adler iz Bratislave,⁴⁷ kar kaže na to, da doma ni bilo več primernega mojstra, ki bi lahko prevzel običajna naročila, in da je domača obrt opešala.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Metallbearbeitung hatte in Slovenj Gradec eine jahrhundertelange Tradition. Außer dem üblichsten und überall verbreiteten Schmiedehandwerk werden in Slovenj Gradec schon früh auch seltener vertretene Gewerbesparten erwähnt. So prägten zwischen den Jahren 1251—1334 ausgebildete Handwerker Silbermünzen (die sog. Pfennige). Im Jahr 1412 wird in Slovenj Gradec bereits der Goldschmied Gilge erwähnt, eine interessante Angabe, wenn man bedenkt, wie klein die Stadt war. Auch 16. und 17. Jahrhundert finden Goldschmiede und Zinngießer Erwähnung. Mit dem besser erhaltenen Archivmaterial aus dem 18. und 19. Jahrhundert mehren sich Angaben über das Gürtlerhandwerk, während es über Goldschmiede keinerlei Berichte mehr gibt. Auf Grund von Visitationsprotokollen, Inventaren und Kirchenabrechnungen läßt sich schließen, wie viele und was für Goldschmiede — und Gürtlerarbeiten in Sakralbesitz waren, womit sich die Gürtlermeister beschäftigten und für wie hohe Beträge sie ihre Arbeit verrichteten. Doch stimmen die durch Archivforschungen gesammelten Angaben über dieses Material nur selten mit den gegenwärtig erhaltenen Gegenständen überein. Vom letzten Drittel des 18. Jahrhunderts bis in die siebziger Jahre des 19. Jahrhunderts kann man die geschlossene Betätigung von Gürtlermeistern in Slovenj Gradec verfolgen — und zwar sind das: Franz und Joseph Untersinger, Georg Nechl und Hieronymus Januška. Nach den Stilmerkmalen zu urteilen, kann eine größere Anzahl von erhaltenen Gürtlerarbeiten im Mislinja, Mežica, Und Drava-tal zu einer Gruppe vereint werden, die als Ausgangspunkt eine gemeinsame Werkstatt hat. Wegen der Dichte dieser Objekte um Slovenj Gradec vermuten wir, daß es sich um eine lokale Gürtlerwerkstätte mit dem Sitz in Slovenj Gradec handelt. Archivangaben haben diese Annahme als berechtigt erwiesen. Die Mehrheit der Gegenstände ist durch rokokomäßige Stilelemente gekennzeichnet, die hier und da mit Motiven des sog. Zopfstils verknüpft sind. Ihrer Zeitfolge nach kann man sie der Werkstatt von Franz Untersinger zuschreiben, der zum mindesten von 1774 bis 1793 in Slovenj Gradec tätig war. Nach ihm übernahm die Werkstatt sein Stiefsohn Georg Nechl. Der Kronleuchter in der Spittalkirche des Hl. Geistes (Sv. Duh) in Slovenj Gradec ist bisher Nechls einziges signiertes Werk aus dem Jahr 1799. Unter den Werken dieser Werkstatt des Spätrokoko erweckt Aufmerksamkeit die mit gegossenen Reliefs verzierte Monstranz aus der Filialkirche des Hl. Georg (Sv. Jurij) auf dem Legen, deren Reliefs nach den Reliefs auf der Monstranz aus der St. Peterskirche (Sv. Peter) auf der Kronska gora abgegossen sind. Diese Monstranz ist ein hochrangiges Werk des Mariborer Goldschmieds Joseph Anton Zeckl aus dem zweiten Viertel des 18. Jahrhunderts und bisher Zeckls einziges in Slowenien evidentierte Werk. Ebenso ist höchstwahrscheinlich das Erzeugnis einer heimischen Werkstatt der Metallbelag des Heiligenkreuzaltars (Sv. Križ) in der Pfarrkirche von Slovenj Gradec aus dem Jahr 1782. Zu einer zweiten, etwas jüngeren Gruppe aus dem ersten Drittel des 19. Jahrhunderts konnten sieben weitere Gürtlerarbeiten verbunden werden. Für sie ist charakteristisch die einfache und grobe Bearbeitungsweise des Materials, während sie stilistisch durch die Verwendung von vereinfachten Barockmotiven gekennzeichnet sind. Höchstwahrscheinlich handelt es sich um Erzeugnisse von Georg Nechl, der

⁴⁵ Cerkvni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, leto 1860, PaM

⁴⁶ Cerkvni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, leto 1871, PaM

⁴⁷ Cerkvni obračuni za ž. c. sv. Elizabete, Slovenj Gradec, račun št. 35, leto 1860, PaM

durch Archivquellen von ungefähr 1800 bis 1849 für Slovenj Gradec bezeugt ist. In den dreißiger Jahren des 19. Jahrhunderts tritt in den Vordergrund der Gürtlermeister Hieronim Januška, der jedoch leider nur auf Grund von zahlreichen archivalisch dokumentierten Werken bekannt ist und der in Slovenj Gradec bis 1770 tätig ist. Außer Einheimischen arbeiteten für die Kirchen in Slovenj Gradec und dessen Umgebung auch auswärtige Meister. Im Jahr 1823 hat der Grazer Gürtlermeister Karl Sumper eine Monstranz für die Pfarrkirche in Slovenj Gradec verfertigt, die erhalten geblieben ist. Unter der Archivdokumentation hat sich auch die Zeichnung dafür erhalten, was für unsere Verhältnisse eine große Seltenheit ist. Auch diese Monstranz diente einem der hiesigen Meister als Vorbild. Im Jahr 1829 hat der Grazer Goldschmied und Juwelier Jacob Gortano die spätgotische silberne Monstranz aus der Pfarrkirche in Slovenj Gradec restauriert. Des weiteren werden in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts noch andere auswärtige Meister erwähnt, so der Gürtler F. Kager aus Slovenske Konjice, der Goldschmied A. Massati aus Klagenfurt (Celovec), der Gürtler F. de Bernardin und der Graveur D. Adler aus Bratislava.

129 *Slovenjegraška pasarska delavnica*: Kelih, zadnja tretjina 18. stoletja, t. im. poznorokokojska skupina, ž. c. sv. Elizabete v Slovenjem Gradcu

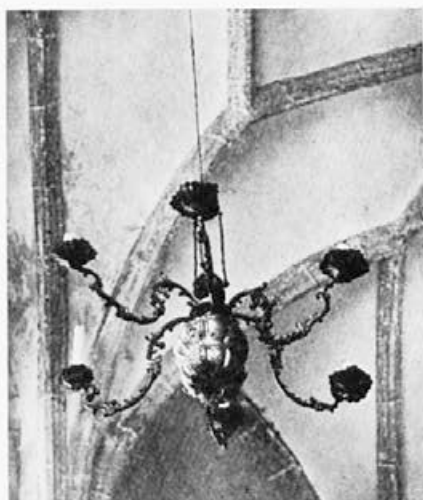
130 *Slovenjegraška pasarska delavnica*: Svečnik, zadnja tretjina 18. stoletja, t. im. poznorokokojska skupina, p. c. sv. Pankraca v Starem trgu pri Slovenjem Gradcu

131 *Slovenjegraška pasarska delavnica*: Monštranca, zadnja tretjina 18. stoletja, t. im. poznorokokojska skupina, p. c. sv. Jurija na Legnu

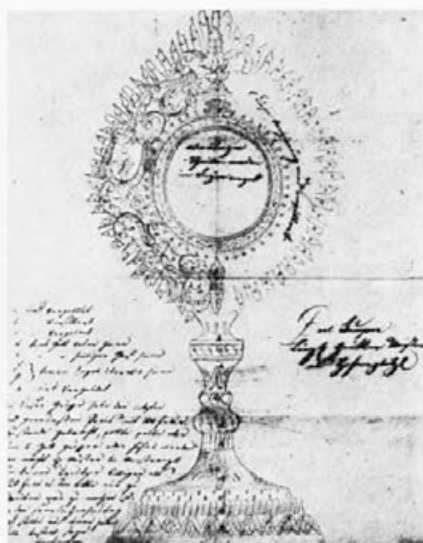
132 Mariborski zlatar *Jožef Anton Zeckl*: Monštranca, okoli 1738, ž. c. sv. Petra na Kronske gori

133 *Jurij Nechl*: Lestenec, 1799, špitalska cerkev sv. Duha v Slovenjem Gradcu

134 *Delavnica Jurija Neckla (?)*: Monštranca, začetek 19. stoletja, ž. c. sv. Martina v Libeličah pri Dravogradu

135 *Graški pasar Carl Sumper*: skica monštranca, ki jo je leta 1823 poslal ž. c. v Slovenjem Gradcu, Maribor, Pokrajinski arhiv

136 *Graški pasar Carl Sumper*: Monštranca, 1823, ž. c. sv. Elizabete v Slovenjem Gradcu